

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Рада молодих учених та спеціалістів

І С Т О Р І О Г Р А Ф І Я

Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції
викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Одеса
2023

УДК 300.3+301+930.1; 911.3 (477.74).

Історіосфера. Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Одеса : Ун-т Ушинського, 7–8 квітня 2023 р. — 124 с.

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

Протокол № 9 від 30 березня 2023 р.

ISBN 966-7965-01-5

© Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Позиція авторів може не співпадати з думкою редакційної колегії.

Відповідальний редактор —
д. філос. н., проф. **Ю. А. Добролюбська**

Редакційна колегія:

- д. філос. н., проф. **Є. Р. Борінштейн** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **А. О. Добролюбський** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **С. В. Іванова** (Інститут археології НАН України);
д. іст. н., проф. **А. В. Красножон** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. Є. Ліхачова** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **В. В. Окорокова** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **В. А. Савченко** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **З. М. Агаманюк** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. М. Присяжнюк** (Ун-т Ушинського).

Цивілізаційні проблеми нової та новітньої історії

Загарія О. В.

Дипломатичні зв'язки Б. Хмельницького з Московським царством. Сучасна історіографія проблеми

Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького, що почалася взимку 1648 року, призвела до появи на геополітичній карті Європи нового суб'єкта міжнародної політики — Української козацької держави (Війська Запорозького), що раніше розцінювався як об'єкт. Складні умови ведення війни, забезпечення безпеки тилу та формування антипольської коаліції потребували мобілізації та активної зовнішньополітичної діяльності уряду Хмельницького та налагодження стійких дипломатичних зв'язків. Одним із напрямків дипломатичної роботи стало Московське царство.

Московський вектор зовнішньої політики Хмельницького є одним із найбільш дискусійних питань серед науковців. З початку ХХ ст. українська історіографія остаточно відходить від імперських, а пізніше і радянських тез про «возз'єднання братніх народів», натомість науковці вписують московський вектор політики гетьмана в контекст широкого поля зовнішньополітичної діяльності Хмельницького.

Так, В. Степанков підкреслює, що лист, написаний Богданом Хмельницьким до царя Олексія Михайловича 8 червня 1648 року, не можна розглядати як прохання для возз'єднання, оскільки в ньому йшлося про військову допомогу: «Зичимо его царскому величеству того, штоби он, — теперь час маєт, — на ляхи ішол воєвати, азали би дал бог, штоби он ляхом и нам паном і царем бил...» [10, с. 119].

В. Сергійчук у своїй праці «Іменем війська Запорозького» також неодноразово апелював до твердження про військову підтримку царським військом козаків у боротьбі проти Речі Посполитої [9, с. 154]. Як виняток, автор все ж використовує термін «возз'єднання» під час опису зустрічі російського посла Івана Фоміна з козацькою старшиною у Суботіві 17–19 серпня 1653 р. [9, с. 211]. Та варто відзначити, що автор не використовує даний термін, характеризуючи Переяславську раду.

Сучасний український історик В. Брехуненко ґрунтовно дослідив значний масив джерел, які стосуються періоду Визвольної війни

українського народу середини XVII ст. і зробив висновок про суб'єктивний характер прохання Б. Хмельницького до царя взяти Військо Запорозьке «під високу царську руку». Науковець підкреслює, що дане твердження використовується лише у російських документах та відсутнє в документах Чигирин. Він вважає, що московська політика гетьмана окреслювалася тимчасовим підданством та потребою у військовій допомозі у війні проти Речі Посполитої [1, с. 338–339]. У своїй монографії «Українська держава доби Богдана Хмельницького» автор розкриває межі дозволеного зближення Козацької держави з Московією: «як здавна предки наші з Війська Запорозького царю його милість доброчинність чинили». Зазначений фрагмент листа гетьмана до севрського воєводи показує, що плани гетьмана щодо козацько-московських відносин окреслюються виключно епізодичною військовою службою [2, с. 50].

Конфесійний чинник московської політики охарактеризував у своїй праці «Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні» С. Плохій. Він підкреслює той факт, що Хмельницький у своїх листах часто апелює до спільної релігії. Опираючись на ідею релігійної солідарності, Б. Хмельницький намагався втягнути Москву у війну з Річчю Посполитою на боці козаків [7, с. 388–389].

Питання Переяславської ради та Березневих статей висвітлюються у працях В. Головенка та В. Матвієнка «Дипломатична історія України», Т. Чухліб «Козаки і монархи» [3, 13]. Автори праці «Дипломатична історія України» дають коротку характеристику подіям, що передували Переяславській раді та майстерне використання гетьманом «турецької карти» задля отримання протекторату Москви та прискорення надання останньою військової допомоги у боротьбі з Річчю Посполитою [3, с. 174–175]. Аналізуючи Переяславську угоду, автори підкреслюють — «Переяславсько-Московська угода 1654 року передбачала встановлення номінально васальної залежності, а за змістом — створення конфедерації Війська Запорозького та Московського царства» [3, с. 177]. Т. Чухліб акцентує увагу на номінальному значенні для гетьмана угод з Москвою. Підтвердженням даного факту є відсутність оголошення угоди та ратифікації Генеральною радою. Ще одним фактом, що підтверджує номінальність угод з Москвою, є продовження дипломатичних зав'язків з Османською імперією та Кримським ханством, що відповідно до угод заборонялося, а головне з намагань гетьмана — отримати протекторат Швеції [13, с. 78].

Сучасна російська історіографія, попри ґрунтовні дослідження як українських, так і польських вчених, у більшості своїй залишається на позиціях «возз'єднання», як головної ідеї Визвольної війни

українського народу. Разом з тим варто відзначити позитивні зміни щодо тверджень, які побутували в радянській історіографії про ідеї «возз'єднання» українського та російського народів, які на думку радянських вчених зародилися ще у перший рік Визвольної війни. Так, Л. Заборовський відзначав, аналізуючи, згадані вище листи як спроби гетьмана створити сприятливі зовнішньополітичні умови для ведення війни та залучитися підтримкою Москви [5, с. 198–199]. Г. Санін, Б. Флоря у своїх працях ставлять акцент на пропозицію Хмельницького царю щодо його кандидатури на польський трон [8, с. 46; 12, с. 336].

Висвітлення зовнішньої політики уряду Хмельницького в сучасній російській історіографії здебільшого проводиться з дотриманням імперської історичної моделі. Тобто дипломатичні зусилля гетьмана в 1648–1654 рр. подаються поодинокі і підводяться до того, ніби «возз'єднання» України з Московією було неминуче та закономірне, а з 1654 року — виключно в контексті Московської зовнішньої політики. Цієї моделі дотримувалися Л. Заборовський, Г. Санін та Б. Флоря [5; 8; 12].

Т. Таїрова-Яковлева у своїх працях підкреслює, що переговори 1649 року не можуть підтверджувати однозначність промосковського вибору Б. Хмельницького. Вона підкреслювала, що завдання Б. Хмельницького полягало в пошуку союзерена, васальна залежність від якого була б номінальною, а автономія Козацької держави — максимальною [11, с. 75].

Московський напрям зовнішньої політики гетьмана Хмельницького не міг не зацікавити польських дослідників, які розглядають його в контексті наслідків для Речі Посполитої. Загалом сучасна польська історіографія цілком солідарна у висновках щодо промосковської політики гетьмана з українською історіографією та поглядами Т. Таїрової-Яковлевої.

Серед представників польської історіографії варто відмітити науковців П. Кролля, Я. Качмарчика, Х. Літвіна, М. Франца. Зокрема, П. Кроль відкидав загально прийнятий в радянській історіографії факт козацько-московських контактів, як намагань гетьмана домогтися підпорядкування цареві [14]. Московську політику він трактує як спосіб уберегти Козацьку державу від агресивних дій Речі Посполитої та татар. Користуючись суперечностями між ними, гетьман намагався створити антипольську коаліцію. Автор акцентував увагу на ідеї створення незалежної держави після перемоги над Річчю Посполитою. Прийняття протекторату Московії він розцінює як дипломатичний маневр з боку Б. Хмельницького [15].

Я. Качмарчик підкреслював, що Москва цікавила Б. Хмельницького виключно в якості інструмента для досягнення своїх цілей.

Підтверджує він це посиленням дипломатичних контактів у час серйозних загроз, а у період «затишшя» Хмельницький вдавався до умілого дипломатичного лавірування [6, с. 121, 268].

Отже, питання московського напрямку зовнішньої політики гетьмана Б. Хмельницького під час Визвольної війни знайшло своє чільне місце в сучасній історіографії. Варто відмітити позитивні зміни в оцінках та висвітленні даного питання. Відхід від стереотипів української та польської історіографії дають можливість нового погляду на головні аспекти тих подій. Сучасні російські історики, попри певні зрушення, в переважній більшості розцінюють дипломатичну політику Б. Хмельницького стосовно Москви як закономірний процес возз'єднання України з Росією, традиційно залишаючись на проімперських позиціях.

1. Брехуненко В. Під «високу царську руку» чи під номінальну зверхність царя: ще раз ad fontes. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2005. Випуск 5. С. 335–358.
2. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2009. 64 с.
3. Головенко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. Київ: Ніка-Центр, 2018. 420 с.
4. Горобець В. Переяславський вибір Богдана Хмельницького 1654 року. *Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)* / Відп. секретар Я. Федорук. Київ: «СМОЛОСКИП», 2003. С. 747–763.
5. Заборовский Л. В. Порта, Крымское ханство и государства Центральной и Восточной Европы в 1648–1654 гг. *Османская империя и страны Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. Часть 1. Главные тенденции политических взаимоотношений* / Отв. редактор Г. Литаврин. Москва, 1998. С. 190–225.
6. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів, 1996. 328 с.
7. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2005. 494 с.
8. Рогожин Н. М., Санин Г. А. Россия и Украина в XVI–XVIII вв. *История и историки. Историографический вестник*. 2004. Москва: Наука, 2005. С. 332–342.
9. Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. Київ: Україна, 1991. 312 с.
10. Степанков В. Богдан Хмельницький і проблема державності України. *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 115–126; № 11. С. 127–139.
11. Таирова-Яковлева Т. Г. Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Издательство Центрполиграф, 2011. 470 с.

12. Флоря Б. Н. Отношение украинского казачества к Речи Посполитой во время казацких восстаний 20–30-х гг. XVII века и на начальном этапе Народноосвободительной войны. *Славяноведение*. 2002. № 2. С. 80–101.
13. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-те вид., випр. і доповн. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
14. Kroll P. Rada perejasławska w 1654 roku. *Mówią wieki*. 2008. № 9. S. 44–46.
15. Kroll P. Instrukcja na rozmowy z Kozakami uchwalona na konwokacji warszawskiej 1658 roku. *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków międzynarodowych ze Stolicą Apostolską i Ukrainą* / Pod red. M. Drozdowskitgo, W. Walczaka i K. Wiszowatej-Walczak. Białystok: Instytut badań nad dziedzictwem kulturowym Europy, 2012. S. 263–290.

Голіченко О. В.

Щоденники Семюеля Піпса як історичне джерело

Щоденники англійця Семюеля Піпса, які він вів майже десять років, — помітна віха в історії культури. Вони надають досліднику унікальну можливість вивчати просторові та повсякденні практики XVII століття, складати уявлення про різні аспекти культури та життя [3, с. 544]. На думку перекладача, укладача і коментатора щоденника Олександра Ліверганта, його «щоденники залишилися в історії літератури явищем не менш значним, чим щоденники братів Гонкурів, Зінаїди Гиппіус, Сомерсета Моєма або Ганни Франк» [2, с. 5].

Семюель Піпс — крупний чиновник Адміралтейства, був очевидцем англійської революції XVII століття, Реставрації, воєн з Голландією, сучасником Кромвеля, Карла I, страченого за тиранію, Карла II, за гульню і багаточисельних коханок прозваного «веселим монархом». Але секрет його літературного успіху не в цьому, а в рідкій чарівливості, гостроті погляду, в темпераменті і розумі. Читаючи щоденник Піпса, якось забуваєш, що це унікальне історичне джерело — читання такого роду зазвичай буває серйозним і ваговитим. Піпс, що писав про речі цілком серйозні, а місцями навіть і трагічні, читається на одному диханні.

Син лондонського кравця, Семюель Піпс закінчив столичну школу Святого Павла, а потім коледж Магдаліни в Кембріджі. У 1655 він одружився на п'ятнадцятирічній Елізабет Сен-Мішель, дочці французького біженця-гугенота, який бідував в Англії. Сім'я починала життя в бідності. Піпс вступив на службу в будинок свого далекого родича, впливового військового і політика сера Едварда Монтегю (згодом графа Сендвічського), якому багато в чому зобов'язаний